

A kétszínű oromszegő és a történeti kötéstípusok kapcsolata

Tóth Zsuzsanna

A kétszínű oromszegő a legismertebb, oromszegő típus, amellyel mindenki találkozott, aki közelebbi kapcsolatba került a napjainkban készült kézi kötésű könyvekkel. Több mint ötszáz éve kíséri a kötéseket, de természetesen ez a hosszú idő nem hagyta változtatás nélkül sem a kötéseket sem magát az oromszegő típust. Az évek során rengeteg adat gyűlt össze, mind az oromszegőkről, mind a kötésekről, és nem utolsósorban kapcsolatokról. A típusnak nem alakult ki általánosan elfogadott neve, de a veretkutatással kapcsolatos nagyszámú kötés leírása, adatfelvétel könnyítése és pontosítása, megkövetelte a névadást, így született meg az önkényes elnevezés, a *kétszínű oromszegő*, elkülönítve a más öltéstípusú, de szintén *két színnel varrott* oromszegőkétől. Természetesen a tanulmányban bemutatott formák nem fedik le a variációk teljességét,

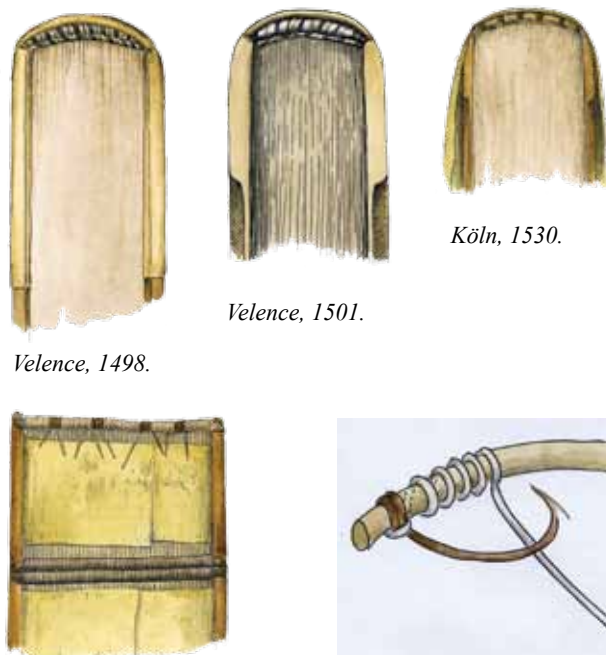
1-2. ábra. A kétszínű oromszegő, ahogy általában látjuk és az egyszerű öltése.

de követhetővé teszik a típus változását, mely során az oromszegő kapcsolódása a könyvtesttel és a táblákkal meggyengült, majd az oromszegő pusztán díszítőelemmé vált. Oromszegő típust jellemezni csak a hozzájuk tartozó kötéstípusokkal együtt van értelme, ezért alább az oromszegőt hordozó legmarkánsabb kötéstípusok bemutatása is következik. A feldolgozott veretes kötetek nem mutathatják be az időszak összes kötésformáját, még az általánosan elterjedteket sem, hiszen a veretek jelenléte tulajdonképpen feltételezi fatáblák meglétét is. A veret nélküli, papírtáblás és tábla nélküli kötések feldolgozása további adatgyűjtést igényel, de utalás szinten azért megjelennek az alábbi típusleírásokban.

A 15–16. század fordulója, amely az ősnyomatványok korának lezárását is jelenti, nemcsak a nyomdászattörténetben, hanem a könyvkötésben is fordulópontnak tekinthető. A nyomtatott könyvek példányszámának ugrásszerű emelkedése, a gótika és a reneszánsz közti stílusváltás a kötésekre is rányomta bélyegét. A változás viharos sebességgel néhány év, évtized alatt végbement, természetesen területi eltérésekkel. A masszív megjelenésű gótikus kötések helyét fokozatosan átvették a reneszánsz könnyedebb, filigránabb kötései, miközben

mélyreható változások történtek nemcsak a szerkezetükben, hanem a könyvek díszítő motívumaiban is. Ez a változás sok, útkeresésre utaló technikai megoldást is eredményezett. Párhuzamosan fordultak elő előremutató és régi kötéstechnikai eljárások mindenféle variációban. Az egyes variációk valószínűleg tájegységekhez, könyvkötő műhelyekhez kötődtek, és egy-egy műhely hagyományai biztosíthatta rövidebb, hosszabb fennmaradásukat. Ilyen továbbélő technikák találhatók magyar reneszánsz kötésekben is.

A korai kötések hosszú használatra tervezték, anyagválasztásban, szerkezetük felépítésében elsődleges szerepet kapott a tartósság. Az oromszegőnek szerkezeti funkciója is volt, alapját általában a bordákéval megegyező anyagból készítették, és ezek az alapok a bordákhoz hasonló szerepet is betöltve, rögzültek a táblákhoz. Ezenkívül az oromszegő alap védte az ívéleket a fűzés során, mert az ívekben végighaladó fűzőcérna a lapszéleknél kibukkanva kerülte meg az oromszegő alapot és lépett következő ívbe. Az oromszegő alap gátolta meg az ívek beszakadását fűzés közben, mert a fűzőcérna meghúzása az irányváltás miatt különben beszakította volna az ívéleket. Az oromszegő alap rögzítése a fűzéssel egy menetben történt, ezért a fűzőcérna megbontása az oromszegő alap lebomlását is ered-

3. ábra. Az oromszegőn a két szín nem azonos arányú, az oromszegő alapot az ívekhez csak csak néhány öltés rögzíti.

Véence, 1519.

4. ábra. Az alapot fitzpont nélkül rögzítették, a hímzőfonal két szí-
nét azonos arányban tekerték körül az alapon, a hímzőszállal egy-
általán nem öltötték az ívekbe.

ményezi. A gótikus kötésekben megjelenő perem lehetővé
tette, hogy az addig az ívek mögé húzott, vagy a levágott
ívsarkakba fekvő oromszegő alap a metszések fölé emel-
kedjen. A perem védelmében az alapokat sokféle öltéssel
díszítették, színes és látványos oromszegőket hozva létre.
Valószínűleg szintén a korszak vége felé jelent meg köte-
teken a fitzpont. Fűzéskor már nem az ívek szélén, hanem
a fitzpontnál léptek át az egyik ívből a másikba, miközben
az íveket egymáshoz hurkolták. Ebben az esetben az orom-
szegő alapot már a fűzéstől függetlenül rögzítették a kötés-
hez, általában a fitzpont alá leöltve, de nem feltétlenül
minden ívbe beleöltve (4. ábra). A 15. század végén a két
fűzéstípus még egymás mellett élt, de a fitzponttal fűzött
könyvek fokozatosan szorították ki a fitzpont nélküli fű-
zöttet. A kötésekben azonban a két fűzéstípus ötvözetét is
megtalálhatjuk, ebben az esetben a fűzés során a fitzpont-
nál ugyan hurkot képeztek, de a következő ívbe csak az
oromszegő alap megkerülése után léptek át.

Magyar reneszánsz kötések
Lányi-kódex csoportja.
Párizs, 1512.

5. ábra. Az első és utolsó íveket kivéve a kötetet fitzpont nélkül fű-
ték, az oromszegő alapot kerülve léptek át az egyik ívből a másikba.

6. ábra. A fitzpontnál az íveket egymáshoz
hurkolták, de a fűzőszál az ívben tovább-
haladva az oromszegő alap megkerülése után
lépett a következő ívbe.

Az Apor-kódex fűzése és
táblája. Budai kötés a 16.
század második évtizedéből.

7. ábra. A táblán kialakított
hely oromszegő alapnak és
a bordáknak.

A kétszínű oromszegő megjelenési ideje bizonytalan,
de megléte már a 15. század végén kimutatható, főleg
a reneszánsz elemeket is hordozó kötésekben. A legko-
rábbi példányokon még öltésének egy variánsát találjuk.
A hímzés során az egyik, rendszerint a világosabb szál
többszöri tekerésével érték el, hogy a váltakozó színek
közül az egyik szélesebb legyen, esetleg az egyik szín-
ből dupla szálal fűztek a tübe. Az oromszegő megjelenése
mindkét módon hasonló, de a tekert változatnál a gyöngy
egyszálas, elnyújtott. A tekert formából előfordulnak
hasonló színarányúak is (3. ábra). A forma egészen az
1530-as évekig megtalálható, de az azonos színarányval
varrt, többször tekert, oromszegők még a 17. század ele-
jén is kimutathatók. Az alapok készülhettek bőrből vagy
zsinemből, végüket minden esetben a bordákhoz hason-
lóan rögzítették a fatáblákon. A fűzés fitzponttal történt,
az alapokat gyakran csak a hímzőszál rögzíti a táblákhoz
(4. ábra). A táblák külső oldala lehet szakaszosan rézsú-
tolt. A kötésekben általában a karéjos csattípus példányait
láthatjuk.

A magyar reneszánsz kötésekhez tartozó Lányi köte-
sek a 15. század tízes éveiben keletkeztek. Fűzésük nem
teljesen egységes, megoldásaik talán útkeresésnek is
tekinthetők. Az íveket általában fitzpont nélkül fűzték, de
az első- és utolsó íveknél a fűzés fitzponttal történt. Az ala-
pok bőrből készültek, melyeket a fűzéssel egy menet-
ben rögzítettek az ívekhez. A gerincen túlnyúló végeiket
a bordákkal megegyező módon, a fatábla külső oldalán
bemélyített helyre, faszöggel rögzítették. A hímzések álta-
lában négy-négy vékony szállal készültek, vörösbarna és
nyers színnel (5. ábra). A szintén ebbe a csoportba tartozó
Apor-kódex oromszegőjének megjelenése megegyezik
a csoport többi tagjával, de fűzése eltérést mutat. A kóde-
xet végig fitzponttal fűzték az oromszegő rögzítésével egy
menetben (6–7. ábra). Az Apor-kódexhez hasonló orom-
szegő megoldás a korban nem tekinthető kivételnek.

A 16. század fordulója után a kétszínű oromszegő,
kiszorítva az addig használt formákat, szinte egyedural-

kodóvá vált. A gótikus oromszegőkre jellemző változosság eltűnt, a fennmaradó típusok sokkal egyszerűbbé váltak, és a következő századokban a kétszínű oromszegő alkalmazkodva a kialakuló új kötéstechnikákhoz rengeteg variációban került a könyvekre. Ezek inkább az alapokra és a rögzítési módokra vonatkoznak, megjelenésük a kötéseken egységes képet mutat. Kiszorúlnak a többször tekert formák és állandósul az arányos színelosztású öltés (8–9. ábra).

Lyon, 1516.

8. ábra. Fitzpont nélkül fűzött kötet, az oromszegőt több szállal hímezték.

A tábla sarkán helyet alakítottak ki az oromszegő alapnak, a bőralapot áthúzták a fatáblán és a belső oldal felől kiékeltek.

Az egyik kötéstípus, technikai szempontból tekintve, különösen hosszú ideig volt elterjedt, példányai egészen a 16. század fordulójától a 18. század végéig megtalálhatók. E típusnak szintén nincs összefoglaló neve, noha számos változatuk ellenére összetartozást mutatnak, így a kötések egy csoportba sorolása célszerű lenne. A kötéscsoportot jellemző egyes részletek már a 15. század gótikus kötésein is feltűntek, de ezek már tipikus reneszánsz munkák. A típus első korszakát talán a 16. század közepéig terjedőnek tekinthetjük. A bizonytalanság abból adódik, hogy

A tábla sarkán helyet alakítottak ki az oromszegő alapnak, a bőralapot áthúzták a fatáblán és a belső oldal felől kiékeltek.

9. ábra. Az oromszegő alap csak táblához rögzül, a könyvtesthez csak a fitzpont alá öltött himzőszál kapcsolja. Párizs, 1601.

Magdeburg, 1600.

Würzburg, 1710.

Würzburg, 1684.

Nürnberg, 1712

Nürnberg, 1702.

Antwerpen, 1665.

10. ábra. Néhány tipikusnak tekinthető nyomásfelosztás a típus kötésein.

a kötések elterjedtsége miatt a variációk száma szinte végtelen, valamint egyes elemek idő- és térbeli megjelenése nagy szórást és sok párhuzamosságot mutat. A változatok ellenére a tendenciák jól követhetők. A könyvek legtöbbször timsós cserzésű disznóbőrbe kötöttek, de vannak közöttük, kisebb számban, barna színű, növényi cserzésű kecske és borjúbőr kötések is. Szinte kivétel nélkül mindegyiket vaknyomás díszíti (10. ábra). A centrális elrendezésű tábladíszítésüket egyre szűkülő keretek, és a kereteket kitöltő nyomás jellemzi. A kereteket filétákkal nyomott léniákkal alakították ki, és legtöbbször görgetőkkel töltötték ki, de az egyesbélyegzők használata is fennmarad. A táblák

A gerincmező sűrűn nyomott, a bordák duplára kidolgozottak.
Lyon, 1539.

A bordaköz díszítetlen, a nyomás ráfut a táblákra és háromszög alakban záródik. München, 1657.

Dupla bordák szimplára kidolgozva.
Dillingen, 1680.

Kidolgozatlan, szimpla borda. Évszám nélkül.

11. ábra. A gerincbőr kidolgozottságának és díszítésének változása.

középmezőjét díszíthették lemezről nyomott képekkel, ha ezek ábrája eltér, akkor ún. lemezpárokról beszélhetünk. A kötéstáblák arányából adódóan, a rövidebb oldalon gyakori a nyomott sáv duplázása és egy-egy üres sáv kihagyása. E sávokra a könyv tulajdonosának monogramját és a tulajdonba vételének időpontját, esetleg a könyv címét nyomtatták. A dátum nem feltétlenül egyezik a kötés évével. Az elő- és háttáblák díszítése legtöbbször megegyezik, de egyes vidékeken a két tábla nyomása eltérhet. A típus korai kötéseiben jellemzőbb a sűrű nyomás, a tábla felületének teljes kitöltése, később a nyomás levegősebbé válik, fellazul. Az időszak végén ez jelenthet a táblát keretelő egy-két nyomott sávot és csak néhány egyesbélyegzővel díszített középmezőt is. A középmező közepére nyomott, általában ornamentális mintát legtöbbször a sarkok negyedmintájú motívumaiból forgatták össze, esetleg az üres sávokat díszítették szintén két összeforgatott mintával. Természetesen a díszítettség mértékét a készítő és a megrendelő mindvégig egyaránt befolyásolta.

A díszítőelemek leginkább a reneszánszhoz kötődnek, de a kötéstípus megjelenésekor gótikus, a végén barokk motívumokat is tartalmazhatnak.

Az 1500-as évek közepéig általában sűrű nyomással díszítették a gerincmezőket is, később ezek általában díszítetlenek maradnak, esetleg a bordaközöket díszítették egy-egy bélyegzővel, ezenkívül már csak a bordákat és az

oromszegőket hangsúlyozza nyomás. A nyomás tulajdonképpen a bordák lekötéséből adódó lenyomatot imitálja vagy annak szabálytalanságát kendőzi el, ezért legtöbbször „kötélmintájú”, esetleg léniákból vagy vonalszerűen keskeny mintás sávokból áll. A nyomás ráfuthat a táblákra, de meg is szakadhat a táblaszélnél. A táblára futó nyomás általában háromszög vagy W alakban záródik. A kötéstípus használata során változik a kötésbőr kidolgozottsága is. Kezdetben a gerincbőrt szorosan a bordatövekbe dolgozták, és bordaként alakították ki az oromszegőket is. A dupla bordákat a két zsineg közötti vonallal jelölték, később a 17. század közepétől ez a vonal sok kötésről eltűnik, majd a bordák kidolgozottsága csökken, egészen addig, amíg a gerincen már szinte csak hullámvonalaként jelennek meg, de a hangsúlyozó nyomásuk mindvégig megmarad (11. ábra). A gerinc kidolgozottsága párhuzamosan változott a fűzés változásával. E kötéstípusra már a fitzpoint használata volt jellemző. Kezdetben a köteteket dupla zsinegbordákra fűzték és a bordákat a fatáblákon áthúzva a tábla belső oldala felől rögzítették. Később a dupla zsinegbordák használata megmarad, de gerincen túlnyúló végüket már nem húzzák át a táblákon, hanem leegyszerűsítve a táblák belső oldalára ragasztják ki, leegyszerűsítve a betáblázást. Szintén a 17. század közepe felé kezdik a dupla bordákat a fűzés gyorsítása miatt szimpla bordaként megkerülni, majd szimpla bordákkal felváltani. Természetesen ez a megállapítás csak a tendenciákat mutatja, a dupla bordák használata, dupla bordaként fűzve szinte mindvégig kimutatható (12. ábra).

Dupla zsinegbordára fűzött. Bazel, 1554.

Szimplaként fűzött dupla borda.
Nagyszombat, 1580 (későbbi kötés).

Szimpla bordára fűzött.
Augsburg, Dilinga, 1740.

Tábla belső oldalán az áthúzott borda.
München, 1657.

Tábla belső oldalán legegyszerűsítve kiragasztott bordavég.
Monasterium Westfaliae, 1659.

12. ábra. A fűzés és a táblák rögzítésének változása.

A táblák szintén apró, de folyamatos változásokon mentek át a típus használata során. A fatáblák mindvégig szinte kizárólag bükkfából készültek, metszéshez eső belső oldaluk rézsútólása minden kötésen látható. A fatáblák külső oldalát kezdetben szakaszosan rézsútolták. Ez a táblakialakítás, kissé más arányokkal, már egyes gótikus kötéseken megjelent, a sarkoknál megmunkálás nélkül hagyott helyekkel lehetővé téve a sarokveretek felszerelését a kötetekre. Ennek ellenére erre a kötéstípusra már ritkán került sarok és köldökveret. Nemcsak a tábla középső szakaszán, hanem a hosszoldali peremén, a csat fölött, illetve alatt is lehet egy kis ívelt „ujjnyomnak” nevezett rézsútolt szakasz. Ez megtalálható az elő- és háttáblán egyaránt, de van, hogy csak az előtáblán jelenik meg, és hiányozhat is a kötésekről. A szakaszos rézsútolás a kötéstípus használata során mindvégig előfordult, de míg ez a korábbi kötések kötelező eleme volt, később használata folyamatosan visszaszorult, továbbélése valószínűleg szintén területhez, műhelyhez kötődik. A rézsútolást gyakran hangsúlyozza nyomás. Érdekes, hogy annak ellenére, hogy a rézsútolás fokozatosan tűnik el a táblákról, a nem létező rézsútolást jelző nyomásdíszítő motívumként, jelentését veszítve, sokáig megmarad (13. ábra). Pl. az 1684-es würzburgi kötésen a léniázás iránya még meg is fordult (10. ábrán a harmadik kötésen a kötéstábla elején).

A kötéstípust hosszú ideig tartó használata során szinte mindvégig csatok kísérték. A könyveken három csattípus darabjai is megjelenhetnek. Az egyik, a karéjos

14. ábra. Karéjos csattípus, Ingolstadt, 1565.

15. ábra. Felemás csattípus. Wittenberg, 1563.

16. ábra. Akasztós csattípus, 1643 körül.

csattípus (14. ábra) használata soha nem vált általánossá és példányai a csattípussal együtt a 16. század közepére el is tűntek a kötésekről. Már a kezdetektől a felemás csattípus (15. ábra) az uralkodó, majd a 17. század közepétől fokozatosan az akasztós csatok (16. ábra) váltják fel, de a 17. század végéig a két csattípus együtt él. Ezután már csak akasztós csatokat találunk, de egyre több a csat nélküli, sőt a papírtáblás kötés is.

A sarokveret alatt a tábla nem rézsútolt. Bazel, 1558.

A rézsútolást nyomás hangsúlyozza. Wittenberg, 1565.

A rézsútolás helyét már csak a nyomás jelzi. Antwerpen, 1687.

Papírtáblás kötés egyedi csattal, a tábla, anyaga miatt, egyáltalán nem rézsútolt Dillingen, 1691.

12. ábra. A fűzés és a táblák rögzítésének változása.

Köln, 1557–1560.

Lyon, 1539.

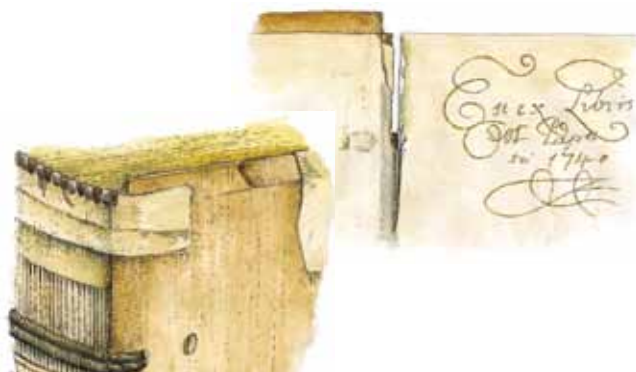

Kötéstörödek, 16. század első fele.

17. ábra. Az oromszegő alap vége a tábla külsején kialakított vájátba fekszik.

A kötéstípuson belül, a fűzés és a gerinc változásával együtt, változott az oromszegő viszonya is a könyvtesttel és a táblákkal. Gerincoldalon a fatáblákat úgy alakították ki, hogy külső ívük mintegy folytassa a gömbölyített gerinc ívét. Az oromszegő alapot a kezdetektől a fűzéstől elkülönülő lépésben rögzítették a könyvtesthez és szintén a típussal egy időben jelenik meg a pergamen alapként való alkalmazása. Az oromszegő varrásához vezető szálát is alkalmaznak, melynek végeit a táblák külső oldalán kialakított vajatba ragasztották. Az oromszegő pergamen alapja még nem feltétlenül kapcsolódott szorosan az öltésekhez, a 17. ábra első két kötésén a pergament talán inkább az ívélek védelmére alkalmazták. A pergamenszalag végeit a vezetőszállhoz hasonlóan a táblák külső oldalára ragasztották és a táblák sarkait enyhén ívesre alakították.

18. ábra. A tábla sarkán az oromszegőnek kialakított hely, a bevágás a metszéssel mindig egy szintben van.

Sokkal nagyobb példányszámban találkozhatunk azokkal a kötésekkel, amelyek oromszegőjét már pergamen alapra varrták. Az alap rendszerint hajtott pergamenszalag. Hajtásakor a szalagot nem pontosan hajtották félbe, hogy ne képezzen lépcsőt a gerincen. A szalagot hosszabbra készítették, mint a gerinc szélessége (19. ábra). A hajtásba tehetek zsinegvastagítást a könyv méretétől és a pergamen vastagságától függően. A hímző öltések a pergamenszalagra kerültek. A táblák sarkát rendszerint téglalap alakban kivágták, helyet alakítva ki az oromszegőnek (18. ábra). A kivágást a gerincoldalon a metszés magasságában ejtették. Az oromszegőt a gerincszélességnél hosszabbra varrták, így az oromszegő, a gerinc ívét folytatva, ráfuthatott a táblák élére (19. ábra).

Vizsoly, 1590.

Monasterium Westfaliae, 1659.

19. ábra. Az oromszegő ráfut a táblákra.

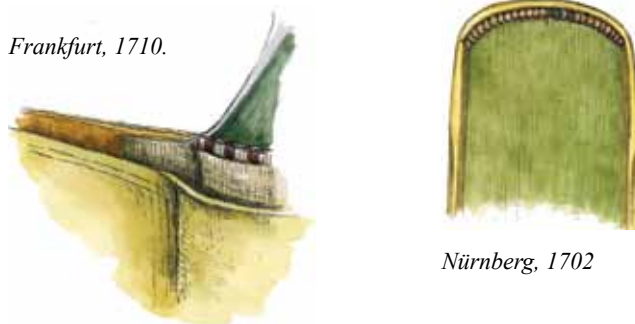
20. ábra. A tábla külsejére kiragasztott pergamen alap.

21. ábra. A pergamenalapot a tábla belső oldalára ragasztották ki.

A pergamen alapok gerincen túlnyúló végeit egyaránt kiragasztották a táblák külső és belső oldalára (20–21. ábra). A feldolgozott kötések alapján, úgy tűnik, hogy az alap végei sokkal nagyobb számban kerültek a táblák külső oldalára. Mindkét rögzítési mód a 16. század közepétől a 18. század végéig kimutatható.

Az oromszegő alap pergamenjét azonban már korán, az adatok szerint a 17. század közepétől, elkezdtek vászon alappal helyettesíteni, de a vászon használata végül szórványos maradt. A feldolgozott kötések mindegyikén a vászon alapot a táblák külső oldalára ragasztották ki (22. ábra).

Frankfurt, 1710.

Nürnberg, 1702

22. ábra. Vászon alapra varrt oromszegők.

Az oromszegőket részben takarják a sapkák, melyek formájának javítására vastagításaként hajtásába tehetek zsinegdarabot (21. ábra). A zsinegvastagítás léte valószínűleg a kötésbőr vastagságához kötődik.

A sapkák lehetnek egy szintben a táblákkal, de a peremek méretének függvényében készülhettek alacsonyabakra is (23. ábra).

Az ismertetett, a gerincet és a táblákat érintő változások azonban inkább csak a figyelmes szemlélő számára jelennek meg, a kötet összképe mindvégig szinte változatlan maradt.

A kötéstípus bemutatása nem terjed ki minden kötéstechnikai részletre, (pl. metszés, beütés, sarok szíj stb.), csak azokra, amelyek a kötés megjelenését és felismerését meghatározza.

A kiadványok példányszámának megnövekedésével nőtt meg az igény az olcsóbb kivitelű kötésekre. Ezek-

hez részben olcsóbb anyagokat használtak, de főképpen kevesebb lépésben, rövidebb idő alatt készültek el. Ilyen olcsóbb kötésnek számítottak a pergamen, a papírtáblás, és a papír, valamint a veret nélküli kötések. Ezek a technikák a kötésekben már a 16. században megjelentek, de elterjedésük csak 17. század közepére tehető.

Ingolstadt, 1749.

Frankfurt am Main,
1563.

A táblák és a sapkák
egy magasságban vannak.

Nürnberg, 1702.

A sapkák alacsonyabban
vannak, mint a táblák.

23. ábra. A sapkák kidolgozottsága és helyzete eltérő lehet.

A pergamenkötések legtöbbször egyszerű megjelenésűek, általában díszítetlenek, ennek ellenére kötéstechnikájuk nagy változatosságot mutat. Készültek – bár kisebb számban – tábla nélküli, papírtáblás és fatáblás kötések, sőt falamezes és papírtáblát és falemezt kombinálók is. Csatokkat szinte kizárólag a fatáblás kötésekben találunk. A pergamenkötésű könyveken a csatok és a fatáblák egészen a 18. század elejéig fennmaradtak. A táblák készítéséhez szinte kizárólag bükkfát használtak, belső oldalukat a metszések mentén rézsútolták. A pergamen merevsége miatt a kötések a bőrkötésektől eltérő módon készültek, bár találhatunk kis számban azokhoz hasonló, feszthátas, kidolgozott bordákkal rendelkező kötetet is (24. ábra).

A pergamen nehéz kezelhetőségét egy érdekes kötéstípussal próbálták áthidalni. A kötéstípus az Alpoktól délre keletkezett, nem terjedt el általánosan, Magyarországi gyűjteményekben ritkán fordul elő. Az íveket bőrbordára fűzték, a kötetstáblákat papírból készítették. A könyv bordáit bőrral borították, a kötéspergament a bordáknál kivágták és így ragasztották a könyvre. Csattjai a karmos kapocstípusba tartoznak, használatuk eltorzította a táblákat (25. ábra).

A legtöbb fatáblás pergamenkötés azonban másképp készült. A pergamenborító legtöbbször természetes színű,

Venecia, 1655.

A gerince

Az oromszegő ráfut a táblára.

24. ábra. A pergament a bőrkötésekhez hasonlóan felragasztották a gerincre. A fatábla sarkán hasonló helyet alakítottak ki az oromszegőnek.

de előfordulnak pirosra, zöldre, kékeszöldre, feketére festettek is. A kötéspergamentet belső oldalukon legtöbbször fehérre festették és fehér papírral bélelték. Általában mindkét réteg megfigyelhető, de egyik hiányozhat. A borítórétegeket összekasírozták. A rétegek mérete gyakran nem egyezik meg (26–27. ábra). A gerincre a borítás nincs felragasztva, így a könyv nyitáskor a pergamen elválik a gerinctől. Gerinclemezt általában nem használtak (28. ábra).

A könyveket többféleképpen fűzhették fel, melynek függvényében a kötetek gerince kissé eltérő megjelenésűvé vált. A dupla zsinagbordák nem tűntek el, de

Venecia, 1655.

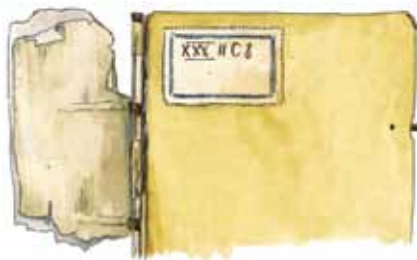
A papírtáblákat a csatok eltorzították.

25. ábra. A kötésben a bordákat külön borították be bőrral.

Salisbury, 1691.

Regensburg, 1679.

26. ábra. A kötéspergamen belső oldala fehérre festett és papírral bélelt.

Nürnberg, 1695.

27. ábra. Az előzéktükör alatt kirajzolódik a pergamenborító beütése és az alóla kilógó papírbélés.

fűzéskor, gyorsítva a munkafolyamatot, a színeget általában szimpla bordaként kerültek meg (29. ábra), és egyre nagyobb számban használtak eleve szimpla zsinégbordákat a fűzéshez. A fűzést tovább gyorsították a bordák helyének befűrészelésével. Mindhárom esetben a bordaközöket általában keskeny pergamencsíkokkal, ritkábban vászoncsíkokkal kasírozták meg (29. ábra). A bordák és a kasírozások gerincen túlnyúló végeit a táblák belső oldalára ragasztották ki.

Bécs, 1686.

28. ábra. A pergamenborítás nem ragad a gerincere.

Bamberg, 1672.

A gerincet a bordák között keskeny pergamenszalagokkal kasírozták meg.

Dillingen, 1723.

A gerincet finomszövésű vászon-szalaggal kasírozták meg.

29. ábra. A kötet dupla zsinégbordáit szimplaként kerültek meg.

A szimpla és dupla zsinégbordára fűzött könyveknél a gerincpergamenen enyhén kidomborodnak a bordák (30. ábra), míg a pergamenszalagra és a befűrészelt helyzetű bordákra fűzött könyveknél a gerincborítás sima maradt (31. ábra). A pergamenszalagokat szalagként és bordaként is kerülhették a fűzés során. Ez utóbbi meglehetősen ritka, hiszen elveszett a szalagra fűzés fűzést gyorsító hatása. A gerincpergamen szélét sokszor visszatorítotték keskeny peremet alakítva ki (31. ábra).

Szimpla bordára fűzött.

Köln, 1666.

Nürnberg, 1695.

30. ábra. A pergamenborításon átdomborodnak a bordák.

Mivel a fatáblás kötések túlnyomórészt bordára fűztek, ezért azok nyílásán legtöbbször vagy semmit, vagy csak az oromszegő alapok keskeny bevágott pergamenszalagját húzták át. Kis számban azonban fatáblás köteteiket is fűztek pergamenszalagokra. Az oromszegők mindig a fűzéstől függetlenül kerültek a könyvekre. Az alapok készülhettek pergamenből és vászomból egyaránt, de pergamenalapot sokkal nagyobb mennyiségben készítettek. A vászonalapokat természetesen szintén nem húzták át a nyílásokon (35. ábra). Ha az alap pergamenből készült, akkor általában két módon járhattak el. Egyik esetben csak ferdén levágták az alapok gerincen túlnyúló szélét, és kiragasztották a táblák belső oldalára (32. ábra).

Bécs, 1686.

A gerinc sima, a gerincpergamen szélét peremesre törték.

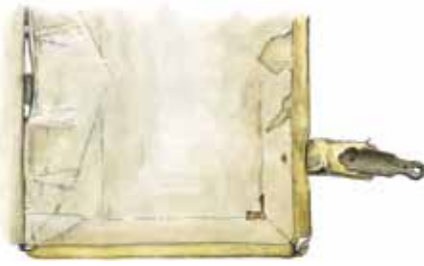

A bevágott bordaszalag keskenyebbik részét áthúzták a nyíláson.

31. ábra. A kötetben a fűzéshez használt pergamen szalagot bordaként kerültek meg, a szalag szélességében duplázódik a fűzőcérna.

Monasterium
Wesfaliae, 1650.

Dillingen, 1723.

32. ábra. Bevágás nélkül kialakított pergamen oromszegő alap

A másik esetben a túlnyúló szalagot bevágták. A keskenyebb szalagot áthúzták a könyv nyílásán, és a tábla belső oldalára ragasztották, a szélesebb szalagot áthúzás nélkül ragasztották ugyanoda (33. ábra).

Bécs, 1651.

Ausburg, 1698.

33. ábra. A bevágott oromszegő alap.

A fatáblák sarkán általában nem alakítottak ki helyet az oromszegőnek csak a tábla sarkát formálták ívesre. A táblák bükkfából készültek, belső oldalukat a metszések mentén rézsútolták. A metszéseket gyakran festették színesre, zöldre, pirosra, sárgára vagy fröcskölték piros vagy piros és kék színnel. A kötésekre, ha csatok kerültek, akkor már csak az akasztós típust alkalmazták.

München, 1651.

34. ábra. Lehajló peremmel készült papírtáblás kötés.

A fatáblással párhuzamosan nagy számban készültek papírtáblás kötések is. Ezek fűzése szintén történhetett zsinegbordára, de nagyrészt inkább pergamenszalagokra. A bordákat általában a táblák belső oldalára ragasztották ki, de át is húzhatták a papírtáblákon. Ha a fűzés pergamenszalagokra történt, azokat általában áthúzták a nyíláson. Sokszor képezték ki lehajtott peremet is a táblák elején (34. ábra). Ilyet fatáblás kötésekben nem találunk.

Prága, 1693.

35. ábra. A nyíláson csak a fűzéshez használt pergamencsikokat húzták át, mivel az oromszegő alap vászonból készült.

Vászonalapra készített oromszegőket fa- és papírtáblás kötésekben egyaránt alkalmazták. Létezett olyan megoldás is, hogy az alapok ugyan vászonból készültek, de a vászon mellé egy keskeny pergamencsikot fogtak, ami lehetőséget biztosított a pergamenszalag áthúzására a nyíláson, és vastagíthatták a pergamen alapot is plusz pergamenszállal.

Az oromszegők hímzése azonban legtöbbször csak egyrétegű, nem hajtott pergamenszalagra készült. Nagyméretű kötetnél azonban az oromszegőt a pergamenszalaghoz fogott zsineggel vastagíthatták (36. ábra).

Dillingen, 1723.

36. ábra. Zsineggel vastagított oromszegő alap.

A következő kötéstípus már egyértelműen a barokk stílushoz kötődik, a 17. század közepe táján jelent meg. A könyvek nagyrészt polcokra, könyvszekrényekbe, esetleg könyvtárszobákba, termekbe kerültek. Ezért a díszítés hangsúlya a gerincre tolódt, a táblák legtöbbször szinte díszítetlenek. A gerincmezők aranyozását egyesbélyegzőkkel végezték, de aranyozás lehet a bordákon is. A táblákat általában csak keretelő aranyozás vagy vaknyomás díszíti. A díszesebb példányokon a táblák közepén is aranyozott vagy vaknyomásos címerek, egyházhhoz kötődő jelképek, monogramok vannak. A csoport kötései általában barna bőrből készültek. A kötésbőrt gyakran csak annak felhúzása után festették. Az alapszínt általában még maga a cserzés adta, a festés az erre felvitt foltos, folytatott márványmintát jelentette, vagy a sötétebb színű fröcskölést. A márványozáshoz a sötétbarna és feketés árnyalatok mellett zöldes színt is használtak. Utólagos készítésükre utal, hogy a beütésen általában nem találjuk nyomukat, illetve egyes helyeken látszik a festés határozott széle.

Készítettek hasonló kötéstechnikával egyszerűbb, aranyozás nélküli kötések is, ebben az esetben a gerincet csak a bordákat hangsúlyozó vaknyomás díszíti (37. ábra). A könyvekre egyre gyakrabban kerültek címkék, akár

Márványozott díszítés. Linz, 1747.

Fröcskölt díszítés. Augsburg, Dillingen, 1695.

37. ábra. A kötéstípus díszesebb és egyszerűbb megjelenésű kötési.

több is. Ezek gyakran aranyozottak, élénk bordó, zöld, kék alapszínűek.

A beütéséseket sokszor fekete csikozással díszítették (37–39. ábra). A könyvek rendszerint szimpla zsinegbordákra fűztek. Tábláik készülhettek fából és papírból egyaránt. A fatáblás köteteknél rendszerint a bordákat legyezősítve, a táblák belső, ritkán külső oldalára ragasztották, a papírtáblás kötéseknel a bordavégek kerülhettek a táblák belső, a külső és több rétegű tábla esetén akár a rétegek közé is. A fatáblák belső oldalát a metszések mentén rézsútolták. A könyvek metszése lehet festetlen vagy festett. Kedvelt volt a piros és zöld szín és az egy vagy két színnel fröcskölt metszés (38. ábra). A metszések gyakran fényezettek.

Egy színnel fröcskölt metszés, 1664.

Két színnel fröcskölt metszés, Augsburg, Dillingen, 1695.

38. ábra. Díszített metszések.

Egyszínű metszés, München, 1648.

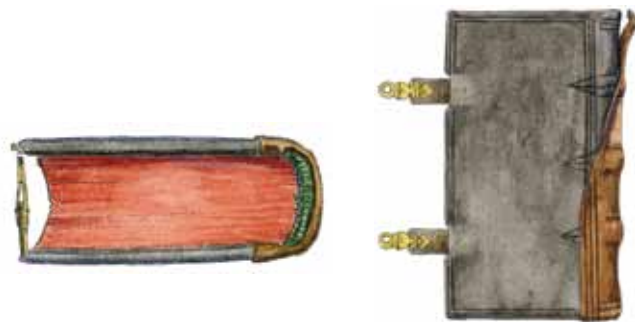

39. ábra. Márványozott előzők, München, 1648

Az egyszínű fehér előzőkek mellett megjelentek a világoszöld, világoskék színűek és a márványozottak is (39. ábra). Ha csatokat találunk, akkor azok az akasztós csatok közé tartoznak.

Az oromszegő alapok pergamenből és vászonból készültek, nagyobb méretű kötetek esetén zsineggel vastagíthaták (35. ábra). A fatáblás kötések gerincen túlnyúló oromszegő alapjait a legtöbbször a táblák belső oldalára ragasztották ki, de előfordulnak a tábla külső oldalára leragasztottak is. A papírtáblás kötések oromszegő alapjait általában gerincszélnél elvágták, ezzel megszűnt a kapcsolat a táblák és az oromszegő között.

A kötéstípuson nemcsak a kétszínű oromszegővel találkozhatunk, hanem új oromszegő megoldások alkalmazásával is. Mindegyikről elmondható, hogy egyszerűsíti az oromszegő készítését. Az első, megjelenésében nagyon hasonlít a kétszínű oromszegőhöz, de egy tüvel,

40. ábra. Egyszínű oromszegő. Köln, 1647.

egy színnel és más öltéssel varrták (40. ábra). Ez az oromszegő típus a 16. századtól kis példányszámban mindvégig jelen volt, minden típusú kötésen. Gyakran varrták selyemszállal, főleg sárga és zöld, ritkán nyers és piros színben.

Két oromszegő megoldás a kétszínű oromszegő hatását imitálja. Az egyiket világos vászonra csavaröltéssel varrták. Az oromszegő alap világos színe és a színes szállal varrt ritkás öltések adják a színterazsztat (41. ábra).

A másik módszer még egyszerűbb, oromszegőnek olyan vászonszalagot választanak, amelynek szélén színes beszövött szál található. A két szín váltakozását a szövés adja (42. ábra).

41. ábra. Csavaröltéssel varrt oromszegő. Évszám nélkül.

42. ábra. A csavaröltés.

43. ábra. Színes beszövött szállal díszített szalagból készült oromszegő. Chemnitz, évszám nélkül.

44. ábra. Az oromszegőt a sapkába tett vastagítás pótolja. 1729 körül.

Papírtáblás kötésekre készítettek oromszegőt főként csíkos, de más színes textilből is, melyet vékony zsinegen hajtottak át, majd a gerincre ragasztottak.

Készültek kötések varrott oromszegő nélkül is. Ebben az esetben az oromszegőt a sapkába tett vastagítás pótolta, és ez zárta le optikailag az ívéleket is.

A könyveken a kétszínű oromszegő meglepően kevés színben jelenik meg. Legkedveltebb a piros-fehér, és a kék-fehér szín használata. A piros színen természetesen a világos rózsaszínes árnyalattól az élénkpiroson át egészen a barnásvörösre tartó színskálát értjük. Ennek oka,

hogy a megjelenő szín árnyalata nehezen beazonosítható, mert az évszázadok alatt elhalványodhatott, vagy színe megváltozhatott. Ez jól megfigyelhető a takarásból előkerülő szálaknál, de éppen ezeken a helyeken derül ki az is, hogy valószínűleg nemcsak elhalványodásról, hanem eleve világosabb vagy barnásabb színnel varrt oromszegőről van szó. A fehér is inkább a fehéritetlen fonál színét jelenti. A kék a kék-kékeszöld színskálán mozog, és színmélysége hasonlóan változott, mint a pirosé. A 16. század közepéig tartó időszakban találkozhatunk piros-kék színnel varrt oromszegőkkel. Számuk nem volt túl jelentős, bár egyes kötésekben a kék-fehér oromszegőt megvizsgálva a fehér szín kifakult vörösnek bizonyult. Ritkán találkozhatunk zöld-fehér színűvel, és szinte kivételnek számít a sárga-kék színösszeállítás.

A hímzést szinte soha sem egy szállal végezték, kivéve a korai kötésekben a többször tekert oromszegőknél, és rendkívül ritkán az egészen kisméretű kötésekénél. Ennek oka az, hogy a színek kontrasztja elvész, ha túl kicsik a szakaszaik. A legtöbbször a kötet méretének függvényében 2–4 szállal varrták az oromszegőt.

IRODALOM

- ROZSONDAI Marianne: A könyvkötés művészetének rövid története. A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2004.
- SZIRMAI J. A. The archaeology of medieval bookbinding, Ashgate, 1999.

Tóth Zsuzsanna

Fa- bútorrestaurátor művész

Könyv és papírrestaurátor

Országos Széchényi Könyvtár

1014 Budapest, Szent György tér 4–6.

Telefon: +36-1-23-23-505

E-mail: toth.zsuzsanna@oszk.hu